

deze onrijpbare wezenkens niet doorging, zoo zou men dit alles nog op rekening van onze onbekendheid met hun zijn en werken kunnen schuiven, en ze dus buiten rekening laten. Maar zoo kan en mag voor het begrip van 't leven nooit geschieden in zake het leven Gods. Al is 't toech, dat we bij het leven Gods met een ondoorgrondelijk mysterie te worstelen hebben, hier staan we toch voor een rijk, alzijdig openbaring van 't leven zelf, en bovendien bezitten we, als geloovigen, in de Schrift een niet minder rijk openbaring van het zelfbewustzijn in het zijn en werken Gods.

En zou reeds hierom het leven Gods niet terzijde mogen gelaten worden, hierbij komt dan nog in veel ernstiger zin, dat 't leven in God de bronwel en fontein is, waaruit alle creatuurlijk leven ons toekomt. Hoe zou 't dan aangaan ons een begrip, een algemeen opvatting van 't leven te vormen, zoo niet tegelijk bleek dat deze opvatting beide op God zelf en op zijn creatuur van toepassing ware? Om alle nadere bepaling te ontgaan, heeft men als eenig kenmerk van 't leven pogen aan te geven, dat 't leven er is en werkt, indien het creatuur tot zijn gewone omgeving in de van God gewilde verhoudingen staat en werkt, en we geven toe dat zich op die wijs voor het creatuurlijk leven een vermoedelijk niet onbruikbare definitie vinden laat. Maar stel nu, men gaat op die lijn door, dan stuit ge toch ook met deze definitie aanstands weer op 't leven Gods, daar bij God nooit in absolute zin van eenige verplichte verhouding tot iets buiten God sprake kan zijn. Dit zou nog kunnen, indien men een eeuwig bestaan van de geschapen wereld mocht aannemen, even eeuwig als God zelf is. Dan toch zouden er, van meet af en steeds aldoor vaste verhoudingen tusschen God en die wereld bestaan hebben. Maar nu dit niet kan, nu dit heel de gedachte van een Schepping te niet zou doen, en een eeuwig medebestaan van de wereld met God zou onderstellen, kunt ge tot geen andere conclusie komen, dan dat een bestaan tegelijk met de wereld, eerst na een voorafgaand eeuwig bestaan van God zonder haar, is ingetreden. En passen we dan toch de gegeven definitie toe, zoo zou deze beduiden, dat het leven in God eerst is opgekomen van het oogenblik der Schepping af, iets wat natuurlijk ongerijmd ware, daar 't leven in God noodzakelijkerwijs aan het Scheppen van de wereld door God moest voorafgaan. En ten andere, stelt ge dat in 't schepsel het *leven* betekent een bestaan en werken conform de door God voor dit wezen ingestelde verhoudingen, dan zoudt ge, om ditzelfde begrip op 't leven in God zelf toe te passen, u een wil *leven* God moeten denken, die God voorschreef in welke verhoudingen Hij tot alle creaturen had te staan. Weer een soort *Lex aeterna*, of van God onafhankelijke eeuwige wet, die nogmaals aan de Almachtigheid Gods te kort zou doen. Zoo blijkt reeds hieruit, dat de twee meest gangbare begrippen van het leven, waaraan men ingang poogde te schenken, die van het organische in tegenstelling tegenover het mechanische, en evenzoo die van gebondenheid aan de verhoudingen tot het overige creatuur, volstrekt ongeschikt en buiten staat zijn, om ook 't leven in God zelf er onder te begrijpen.

Dr. A. K.

„Behoed de deur mijner lippen”.

HEERE, zet een wacht voor mijnen mond, behoed de deur mijner lippen. Psalm 141:3.

Het moet een niet uit te spreken plechtig oogenblik zijn geweest, toen in 't Paradijs de pas geschapen mensch 't eerste menselijke woord uitsprak, en zulks wel in aanbidding voor zijn God en om zijn God te danken. Het was niet 't eerste geluid dat door den hof weerklonk. Reeds had de nachtegaal zijn lied gezongen en de mensch gesijld, het rund geleoid en de leeuw met opgezette manen gebruld. Ook de wind had gesuisd en geroesd de waterstroom. De stilte als des doods was, reeds eer Adam voor zijn God nederknielende zijn eerste bede stamelde, op allerlei wijs door toon en klank afgebroken, alleen maar nog niet door taal van 't creatuur. Klank was uitgegaan, maar nog niet het woord. En eerst toen het hoogste creatuur verscheen, dat geschapen was naar 't beeld en de gelijkenis Gods, toen kwam ook het menselijke woord, en wel in aansluiting aan het eerste Woord, waarvan de apostel ons betuigt, dat het 'in den beginne bij God en zelf God was'.

Als drager van 't beeld Gods ontving de mensch, en hij alleen op aarde, de macht om ook 't woord te spreken, de macht van taal en sprake, en omdat deze macht uitdrukking was van de gelijkenis met den Almachtigen, kan de taal, kan 't woord, 't hoogste in den mensch tot uiting brengen, maar ook, bij misbruik, den afgeleiden mensch in een demonische diepte doen verinken.

Met het woord, in de menselijke taal, is het hoogste op aarde tot krachtontwikkeling gekomen, maar heeft ook het meest duivelse in den geest geest. In 't woord niet te struikelen, vernadat de hoogste geestelijke macht. Of roemt de apostel niet: „Indien iemand in woorden niet struikelt, die is een volmaakt man”, zoo volmaakt, dat hij 't geheele lichaam in toom houdt. Maar op zichzelf is de tong een vuur, een wereld van ongerechtigheid. Het is de tong die geheel het lichaam besmet. Ze ontsteekt het rad onzer geboorte. En eenmaal fel gegaan, ontsteekt ze niet maar dit rad van heel ons leven, maar wordt zelf ontstoken uit de bel. De boze natuur van de wilde dieren is getemd, maar de tong kan geen mensch temmen. Zij is, eenmaal door zonde verdorven, een onbedwingelijk kwaad, vol doodelijk venijn. En dit is in de tong het ontzettende, dat we niet één en dezelfde tong God loven en toch den mensch die naar Gods gelijkenis gemaakt is, vervloeken. Ze is een fontein, die uit eenzelfde ader 't roet en het bitter doet opwellen. De rijkste gave, die we van onzen God ontvingen, maar die door de zonde kan omslaan in de meest duivelse macht.

De psalmist voelde dit diep.

Vandaar eerst zijn zielebesluit: „Ik zal mijn wegen bewaren dat ik niet zondig met mijn tong, ja, ik zal mijn mond niet een breidel bewaren”; maar straks in 't besef zijner onmacht de bede: „Behoed, o, mijn God, de deur mijner lippen”.

Meer dan iemand in Israël had de psalmist gevoeld, wat macht ons in 't woord gegeven is, maar ook met wat doodelijk gevaar er in die macht van 't woord voor ons schuilt.

Die bede van den psalmist vernat zelfkennis. En dit te meer, daar het een bede is, met meer dan gewonen drang geslaakt. Eer toch de bede zelf over Davids lippen komt, heet 't: „Heere, ik roep u aan. Haast u tot mij. Neem mijn stem ter oore. Laat 't als een reukwerk voor uw aangezicht zijn”. En dan komt de bede zelf eerst: „Heere, zet een wacht voor mijnen mond”. En dan nogmaals: „Behoed de deur mijner lippen”. Een beeld aan de tentwacht ontleend. De psalmist sloop op zijn vlucht voor Ahsalom in een vorstelijke tente, en voor die tent stond een krijgsman op wacht. En daar bij die deur, bij den ingang van de tente, schilderde de man met het zwaard in 't nachtelijk uur, om David in zijn nachtrust te behoeden. Dit zag David, en het werd hem bij zijn zelfoverdenking ten beeld. Och, of God ook zoo de deur van zijn lippen mocht behoeden; en hem bewaren mocht dat hij niet zondigde met zijn tong.

De Oosterling valt lichter in boze, haterlijke taal uit, dan wij. Nog kunt ge dit soms in de Jodenbuurt waarnemen. Als een Jood in zijn kwaadaardigheid aan het schelden, tieren en razen gaat, vervuurt en verwingt zich heel zijn gelaat, en ziet ge de lippen samanklappen, en komt er als wit schuim te voorschijn. Dit was toen in 't Oosten zoon, en is nog zoo. Een sissen als van de slang, en een knarsen als van den tijgerbeet is het, wat ook van 't menschen lippen, zoo als de apostel zegt, soms vuurt.

Het is niet op te sommen, wat de tong, door de lippen heen, niet al zondigt. Zondigt door leugen en ongerechtigheid. Zondigt door vleitaal en valsheid. Zondigt door toorn en bitterheid. Zondigt door 't spuwen van gif in razernij. Zondigt door onheilige spottal. Zondigt door gemeenschap en lieftelichheid van zin. Zondigt door trots en hoovaardij. Zondigt door sluwheid en verleiding. Zondigt door krenking van recht en billijkheden. Zondigt door in de ziel inborned verwijt en grief. Zondigt door laaghartige verwonding van 't teederste in iemands innerlijk bestaan.

Geen zonde is dan ook gemeener dan de zonde die in taal en sprake uitgaat. Er zijn er voor veel zich wachten, maar dat er ook maar één kind des menschen zou zijn, waarvan men zeggen kon, dat er heel een dag lang geen enkele zonde der tong in hem geweest ware, is schier ondenkbaar. Zelfs in 't niet-spreken toch kan zonde schuilen. En het hangt hierbij is, dat als de avond komt en de nacht zal ingaan, en op de knieën belijdenis wordt gedaan, bijna niemand door de zonde zijner lippen wordt verontst. Alles telt dan op de knieën met. Alleen maar het kwaad van de tong, o, zoo zelden.

O, zeker, in de zware, grove taal van den onverlaten vervalt geen fatsoenlijk man, en vervalt nog minder een belijder van den Christus, maar die wijsheid is hier slechts het aankleefsel van de zonde der tong, en de gewone, fijne zonde der lippen in leugen, vleitaal, liefdeloosheid en onheiligheid gaat veel dieper.

Is men nu een enkel maal, door hartstocht vervoerd, uitgevaren op een wijs, waarvan men zelf 't schuldige voelt, dan volgt er niet zelden verontschuldiging, en 's avonds de bede om vergiffenis tot zijn God.

Maar dit juist is op verre na niet afdoende. Heel uw niting door het woord, heel het spel van tong en lippen, hebt ge voor u zelf telkens weer aan den eisch van Gods heiligheid te toetsen, en er u zelf in te veroordeelen. Niet bij vergelijking met wie nog erger zondigt, u zelf voor onschuldig houden, maar vooral op de zonde der lippen in u zelf toetsen, en dan volstrekt niet enkel het grove veroordeelen, maar heel de strekking van uw zielsuiting door het woord ter toetsen brengen. Ook er op letten, dat ge niet moet tegen uw God, en dat ge niet zondigt tot zelfs in uw gebieden door gedachteloosheid of onbeerbiedigheid van taal.

En als ge dan, licht is 't niet, maar dan toch allengs iets begint in te zien van de zonde der tong die ook u zelf aanklaagt, dan niet beginnen met een „beter voornemen”, om er van af te laten en u te zuiveren, maar dan zoo diep overtuigd zijn van het ingewortelde en ingekankerde van dat kwaad, dat ge begint met de genade en de hulp van uw God in te roepen. „Behoed Gij, o mijn God, de deur mijner lippen en weer 't boze van mijn tong af”.

En zijt ge hieraan allengs gewend, en begint ge te merken dat uw God u nu en dan reeds behoed heeft, dan zelf met uw God medewerken, tot ten slotte satan elke macht over uw tong verliest, en ze een instrument wordt voor de eere van uw God.

Dr. A. K.

Amsterdam, 10 October 1913.

Reeds meermalen is onzerzijds de opmerking gemaakt, dat in het felle antipapisme, dat in sommige Protestantische kringen nog altoos gevonden wordt, heusch geen kracht schuilt tegen den invloed der Roomsche Kerk.

Vooral in de verkiezingslagen moet het antipapisme dienst doen om het volk op te zwepen tegen het zoogenaamde monsterverbond tusschen Rome en Dordt. Wee en ach wordt dan geroepen over de Protestanten, die door op politiek gebied met de Roomschen saam te werken, de machtspositie der Roomsche Kerk versterken zouden. Men weet, hoe Mr. S. van Houten in zijn jongsten staatkundigen brief de fiolen van zijn toorn uitgoet over het hoofd van het afgetreden kabinet, omdat dit aan den Nederlandschen kardinaal Van Rossum de hoogste onderscheiding had geschonken bij zijn bezoek aan ons land. Men beschouwt de Roomschen als een soort van heloten, die op onze vaderlandse erve geduld mogen worden, maar aan wie geen onderscheiding mag worden gegund en aan wie geen erepost mag worden aangeboden. En wanneer wij aan dit antipapisme niet meedoen en voor de politieke rechten ook van onze roomsche medeburgers opkomen, wordt dit een verraad aan de zaak van het Protestantisme genoemd. Zelfs wordt telkens het schrikbeeld ons volk voor oogen gesteld, dat de Roomsche Kerk, steeds

machtiger geworden, straks het Protestantisme geheel overvleugelen zal, niettegenstaande elke statistiek uitwijst, dat de Roomsche Kerk in ledental veelster stationnair blijft en in vergelijking met de algemeene toeneming der bevolking zelfs eer iets achteruit gaat, dan vooruit. Van een enigszins beduidend getal proselieten door de Roomsche Kerk in ons land gemaakt, is dan ook geen sprake: overgangen komen over en weer voor, maar ze wegen vrijwel tegen elkaar op. En voorzover overgangen van het Protestantisme naar de Roomsche Kerk geschieden, vindt men deze gevallen heusch niet in onze Gereformeerde kringen, maar zijn het meestal personen, die door de halfslachtige ethische theologie of door het critisch modernisme onbevredigd en geen vasten grond onder hun voeten hebbende, tenslotte rust zoeken in het autoriteitsgeloof der Roomsche Kerk. Juist uit de kringen dezer felste antipapisten maakt de Roomsche Kerk nog het meest haar bekeerlingen.

Kracht tegenover Rome schuilt niet in politieke acteruitzetting of in doldriftig krijgsgescheuw, maar in het positief handhaven der *Protestantische beginselen*. Juist dat nu doet het modernisme niet. Op dogmatisch gebied worden door de moderne theologie soms niet onbedenklijke concessies aan de Roomsche theologie gedaan, waarvan de Roomsche pers, en op haar standpunt volkomen terecht, met dankbaarheid nota neemt en waardoor ze versterkt wordt in haar strijd tegen het Protestantisme. Op het terrein der kerkhistorie kwam een modern Leidsch hoogleraar nog niet zoo lang geleden verklaren, dat de onderzoekingen in de catacomben veel meer de Roomsche voorstelling van de oudste Kerk, dan de Protestantische in 't gevel kwamen. En thans constateert de Roomsche pers weer met groote ingenoemenheid, dat onder de moderne theologen er gevonden worden, die pleiten voor het openstellen van de kerkgebouwen in de week, opdat de vromen daar bidden kunnen, voor het invoeren van „stille diensten” en van de biecht, terwijl de *Nieuwe Rotterdammer Courant* zelfs wel iets scheen te gevoelen voor het coelibaat van de predikanten.

Nu zullen we in den strijd, die hierover thans gestreden wordt tusschen het *Centrum* en den Kerknieuwoverzichtschrijver van de *Nieuwe Rotterdammer* ons niet mengen. Natuurlijk dat, toen de Roomsche pers op deze uitlatingen met zekere Schadenfreude wees en daarin reeds een bewijs zag, dat men in deze Protestantische kringen toch eindelijk begon in te zien, dat de Hervormers het glad mis hadden gehad, de *Nieuwe Rotterdammer* weer achteruit krabbelde en verklaarde het zoo niet bedoeld te hebben. Hoe gevaarlijk het standpunt is, door de *Nieuwe Rotterdammer* ingenomen, bleek echter wel, toen ze tot verdediging van de moderne theologen met hun roomsche sympathieën er zich op beriep, dat de Lutherse en Anglicaansche kerk heel goed protestantsch waren, hoewel ze in haar reformatorischen ijver niet zoo ver waren gegaan als de Gereformeerde kerken. In ons land. Vooral het voorbeeld van de Anglicaansche Kerk, die al sterker romaneert, was wel het ongelukkigste, waarop de *Nieuwe Rotterdammer* zich beroepen kon. Het *Centrum* merkte dan ook zeer ter snede op, dat dit antwoord van de *Nieuwe Rotterdammer* opnieuw bevestigde, dat de Hollandse protestanten veel te ver gingen met hun verwerpen en veroordeelen der (Roomsche) praktijken en dat de terugkeer naar die (Roomsche) praktijken getuigt van inniger godsdienstzin.

Wat deze laatste conclusie juist zou zijn, betwisten we natuurlijk. Maar het feit zelf blijft, dat de moderne theologen, zodra de verkiezingsdagen maar weer achter den rug zijn en het antipapisme als strijdwapen weer opgeborgen kan worden, ietwat zonderlinge roomsche sympathieën gaan vertoonen. Een bewijs, hoe zwak deze theologie principieel tegenover Rome staat, en een bewijs ook, hoe door en door onwaar de leuze van hun antipapisme is.

Enkhuizen.

De modernen te Enkhuizen hebben dezer dagen een adres ingediend bij den Kerkeraad der Hervormde Kerk aldaar met het verzoek om in de ontstane vacature een vrijzinnig predikant te willen beroepen.

De Kerkeraad heeft dit verzoek niet alleen van de hand gewezen, maar ook in een uitvoerig antwoord de gronden aangegeven, waarop dit besluit rust.

Volgens het *Gereformeerd Volksblad* luidde dit antwoord aldus:

Het verzoek der vrijzinnigen, geldt geen kwestie van ondergeschikt belang, wat het geldt de verzorging van de eeuwigheidsbelangen der zielen.

En die zielen worden niet gebaat, maar geschaad, door eene andere prediking dan die, waarvan Jezus Christus het middelpunt is, de Zone Gods, door wiens schuldverzoenend lijden en sterven er voor den zondaar behoudenis mogelijk is.

De Kerkeraad kan zich niet verantwoordelijk stellen daarvoor, dat er een Evangelie verkondigd wordt, dat geen blijde boodschap voor zondaren is.

Hij zou een daad van onrecht plegen tegen Christus, den Heiland, den Koning der Kerk zijn, indien hij dit deed.

Voorts vermaant de Kerkeraad in zijn antwoord die vrijzinnige Hervormden, om terug te komen van hunnen dwaalweg, en zich te scharen rondom het Kruis der Verlossers, ten einde den waren troost deelachtig te worden.

Volkomen terecht voegt het *Gereformeerd Volksblad* hieraan toe:

Wij noemen dit besluit van den Enkhuizer Kerkeraad een kloek besluit, en roemen de verdediging, die aan dit besluit verbonden is,

De Kerkeraad staat in zijn volle recht, als hij beweert, dat er in de Kerk alleen plaats mag zijn voor de prediking van Jezus Christus en dien gekruist. Zij heeft hare belijdenis te handhaven. Natuurlijk vloeit daaruit voort, dat ook de leden aan dezelfde belijdenis moeten worden gebonden. Moge het ook daartoe nog komen.

Ook wij verblijden ons, dat in de Hervormde Kerk nog kerkeraden gevonden worden, die zoo beslist er voor uitkomen, dat zij geen andere prediking aan de gemeente mogen geven, dan waarvan de Christus naar de Schriften het middelpunt is.

Toch is het natuurlijk een onhoudbare positie, dat dezelfde Kerkeraad wel de modernen als leden der Kerk erkent en tot alle rechten der Kerk, ook tot het Avondmaal, toelaat, maar weigert hun een predikant te geven naar hun zin. Hieruit blijkt, hoe halfslachtig de positie is van de orthodoxen in de Hervormde Kerk. Handhaving van de Christelijke belijdenis voor de predikanten is uitnemend, maar dan moet dit ook geschieden bij de leden der gemeente. Anders breekt men met de eene hand af, wat men met de andere hand opbouwen wil.

Voorschotten.

De Nederlandsche vereeniging voor Armenzorg en Weldadigheid heeft in haar jongste vergadering o.m. de vraag aan de orde gesteld, of het *verleenen van voorschotten als vorm van weldadigheid aanbeveling verdient, en zoo ja, hoe het op de meest doeltreffende wijze geschieden kan*. Twee praediviseurs waren uitgenoodigd om over deze vraag advies uit te brengen. Mr. de Vries en Prof. Dr. R. H. Woltjer. De laatste, die uitgenoodigd was in zijn kwaliteit van voorzitter van de diakenen der Gereformeerde Kerk van Overtoom, heeft dit vraagstuk meer bepaald bezien uit het oogpunt der diaconale armenverzorging en aan het slot van zijn keurig bewerkte referaat zijn conclusie aldus samengevat:

- Ik resumeer:
 - Om principieele en praktische redenen ligt ook het verlenen van voorschotten op den weg der diakonie.
 - Hoe en wanneer ze dit deel van haar taak heeft uit te oefenen, kan moeilijk in het algemeen worden vastgesteld, maar hangt veelzins af van bijzondere omstandigheden en van den toestand der kas, terwijl overigens veel aankomt op het doorzicht en den takt der diakenen.
 - De volgende dingen moeten daarbij echter in het oog worden gehouden:
 - a. ook bij het verlenen van voorschotten mag nimmer het geestelijk uitgangspunt der diaconale armenzorg uit het oog worden verloren;
 - b. het voorschot worde alleen verleend, wanneer het noodzakelijk is tot voorkoming van armoede, en voorts ook aan armen die anders nog verder verarmen zouden;
 - c. bedrag en duur van het voorschot behooren voor ieder geval afzonderlijk te worden vastgesteld;
 - d. het eischen van borgstelling verdient over het algemeen geen aanbeveling;
 - e. het vragen van rente is niet *per se* uitgesloten;
 - f. de diakonie kan dit gedeelte van haar taak zoowel rechtstreeks verrichten, als indirect door middel van voorschotkassen.

We meenden onze diakonieën een dienst te bewijzen met deze conclusies hier mede te deelen. Ze geven een leidraad, hoe in deze moeilijke materie dient gehandeld te worden. Het referaat zelf is in druk uitgegeven en werkt de hier kort aangegeven gedachten breeder uit. Met het betoog van Prof. Woltjer zijn wij het geheel eens, en we hopen, dat ook onze diakenen het lezen en er winst mee zullen doen.

Van de breking des Broods.

III.

Uit de uitvoerige citaten, die ik een vorig maal uit Calvin's werken aanhaalde, is thans wel gebleken, hoe onjuist de voorstelling van Prof. Kruij is, alsof Calvin „van de symboliek der breking niets wilde weten”. Het tegendeel staat thans vast: Calvin heeft niet alleen op deze symbolische handeling nadruk gelegd, maar hij heeft zelfs de Gereformeerde Kerken in Zwitserland, die dit gebruik niet hadden, aangespoord om het in te voeren.

Aan Prof. Goossen, die althans iets meer studie van de werken van Calvin gemaakt heeft, is dit dan ook niet geheel verborgen gebleven. Al dient zijn boek over den „Heidelbergischen Catechismus en het boekje van de breking des broods”, om aan te toonen, dat deze ceremonie van Zwingliaanschen oorsprong en daarom kenmerkend is voor het Zwingliaansche karakter van de Kerken, die deze ceremonie later hebben ingevoerd, toch moet hij zelf bij de bespreking van Calvin's Avondmaalsformulier, zij het dan in een noot onderaan op blz. 336, erkennen, dat Calvin zoowel in zijn Commentaar op 1 Cor. 10:16 als in de uitgave der Institutie van 1546 aan de breking des broods bij het Avondmaal wel zekere beteekenissen heeft toegekend. De indruk hiervan moet echter terstond weer verzwakt worden door de opmerking die hij er aan toevoegt, dat „de groote menigte Calvin's Institutie niet las, maar wel in aanraking kwam met Calvin's Avondmaalsformulier”, waarin over deze breking des broods niet gesproken werd. „Zoo trad, zegt hij, de ethische beteekenis van de breking des broods op den achtergrond en werd deze ceremonie voor de meesten een onbegrepen symbool”. Dat dit niet veel meer dan een uitvlucht is, behoeft wel niet in den brede te worden aangehouden. Waar het hier vooral gaat om den invloed door Calvin uitge-

oefend op de Gereformeerde Kerken buiten Genève, is het natuurlijk pure dwaasheid, te beweren, dat de groote menigte in deze Kerken Calvin's Institutie niet las, maar wel met Calvin's Avondmaalsformulier in aanraking kwam, want dit Avondmaalsformulier was aan de meesten hunner juist onbekend, terwijl de Institutie schier in aller handen was. En zelfs wat de inwoners van Genève betreft, gaat deze opmerking niet op, want toegegeven al, dat Calvin's Institutie hier niet zoo algemeen gelezen werd, dan heeft Calvin door zijn mondeling onderwijs in zijn catechisatie en prediking heusch wel gezorgd, dat de ceremonie van de breking des broods geen „onbegrepen symbool” bleef; het bewijs daarvoor ligt in de prediking van Calvin over 1 Cor. 10, waaruit ik een vorig maal een citaat meedeelde. Intusschen mag geconstateerd, dat Prof. Goossen, hoe onvolledig zijn onderzoek van Calvin's werken was, in deze noot toch moest toegeven, dat Calvin wel aan deze symbolische handeling hechte en dat ze te Genève, zij het dan als „onbegrepen symbool”, wel in zwang is geweest.

Feitelijk is hiermede het geding beslist. Want indien Calvin aan deze ceremonie wel waarde hechte en ze te Genève in gebruik was, dan kan de invoering dezer ceremonie in een of andere Kerk ook nooit als een bewijs gelden, dat deze Kerk niet Calvinistisch, maar Zwingliaansch gezind was. Zelfs kan Prof. Goossen zich niet verschuilen achter de uitvlucht, dat volgens hem te Genève de ethische beteekenis van dit symbool op den achtergrond trad, want het staat historisch vast, dat deze zoogenaamde ethische beteekenis juist door Calvin op den voorgrond is gesteld, gelijk later zal blijken. Bovendien, als Prof. Goossen op blz. 371 over de liturgie onzer oudste Nederlandsche Kerk handelt, dan zegt hij uitdrukkelijk, dat deze liturgie de Breking des Broods — dus niet de ethische beteekenis, maar de ceremonie zelve — tot het „rein gebruyck des Nachtmals” rekende, en als hij hieraan toevoegt, dat dit geschiedde *op het voetspoor van Zurich*, evenals alle andere Gereformeerde liturgien dit deden *afgeleiden de Geneefse*, dan is de bedoeling wel degelijk den indruk te geven, dat onze Gereformeerde Kerken in Nederland, door deze ceremonie in te voeren, het voorbeeld van Zurich volgden in tegenstelling met de liturgie van Calvin. Het is daarom, dat ik ten slotte nog heb aan te toonen, dat onze Nederlandsche Kerken deze ceremonie juist niet op het voetspoor van Zurich hebben overgenomen, maar op het voetspoor van Calvin. Te Zurich had deze ceremonie toch een geheel andere beteekenis en een geheel andere plaats in de liturgie dan in de liturgie van Calvin, en onze Nederlandsche Kerken hebben welbewust vóór de liturgische opvatting van Calvin en tegen die van Zurich gekozen. Wil men uit zulk een liturgische quaestie dus eenig bewijs putten, naar welken kant de sympathieën onzer Nederlandsche Kerken uitgingen, dan wijst de invoering dezer ceremonie veel meer voorkeur voor Calvin.

Voordat ik dit historisch verband tusschen onze Avondmaalsliturgie en die van Calvin in het licht stel, dient echter eerst het misverstand te worden afgezonderd, alsof de *liturgie van Genève* bepaaldelijk wat het liturgische gedeelte betreft, waarom het hier gaat, ons een juist en betrouwbaar beeld zou geven, hoe Calvin den eeredienst wilde ingericht hebben. Ongetwijfeld is het waar, dat Calvin deze liturgie voor de Kerk te Genève heeft opgesteld, en daar ze later in zijn werken is opgenomen, heeft men langen tijd in haar de uitdrukking gezien van Calvin's ideaal van den eeredienst. Dit hangt dan weer saam met de onjuiste voorstelling, die men zich gemeenlijk vormt van de positie, welke Calvin te Genève innam, alsof hij daar als oppermachtig heerscher heel het kerkelijk en staatkundig leven naar zijn hand zette en daarom al wat te Genève op kerkelijk en politiek gebied verordend werd, als vrucht van Calvin's geest moet worden beschouwd. Nu weet ieder deskundige wel, dat deze voorstelling geheel verkeerd is, want dat in 1541, toen Calvin te Genève terugkeerde, zijn positie nog zeer wankel stond en hij met groote voorzichtigheid moest optreden, om zijn invloed niet te verspeelen. Zijn Kerkenorde, toen te Genève ingevoerd, draagt op tal van punten het karakter van een compromis, een zich aanpassen aan de bestaande toestanden te Genève, waarom men dan ook uiterst voorzichtig moet wezen met op deze Kerkenorde als uitdrukking van Calvin's ideaal zich te beroepen. En waar Calvin reeds in de ordening van het kerkelijk leven zooveel moest toegeven, daar gold dit nog veel sterker ten opzichte van de inrichting van den eeredienst. Calvin is op het stuk der liturgie nimmer een drijver geweest; hij heeft van liturgische ceremoniën nooit een hoofdaank willen maken; eer is hij, zooals hij zelf verklaarde, wel eens te gemakkelijker geweest, om ter wille van den toestand te Genève afstand te doen van ceremoniën, die hij zelf nuttig en goed oordeelde. Nu kenmerkte de geest der Geneefse bevolking zich door een zekeren afkeer van uitwendige ceremoniën; men had weinig behoefte aan wat de Fransen „cultes” noemen. Zoo wilde men, om slechts dit eene voorbeeld te noemen, te Genève niets weten van de handoplegging bij de bevestiging der predikanten, en hoe zeer Calvin dit gebruik, omdat het Apostolisch was, ook aanbeval, hij heeft er zich toch in moeten schikken, dat het te Genève niet is ingevoerd. Men doet Calvin daarom onrecht aan, wanneer men naar deze liturgie van Genève zijn liturgische denkbeelden beoordeelt. Prof. Doumergue, wiens gezag in deze zaak wel niemand betwisten zal, heeft in zijn *Essai sur*

l'histoire volkomen appropos c'est le genevois. sécheresse, la mesure genevois, calviniste, devoir c'est culte et d.

Het is d liturgie van die veel denkbeelden Genève be richten ge waar hij bij de F Hier nu wa bestaande had hij oo volksvoor eener bem zee en g gaarne na kon Calv vleugelen jarichten Calvin's le daarom n Straatsburg Doumergue les idées d néve, c'est

Nu wist Straatsburg nig af, om men kon c vloed deze wordingsge andere Ger zij de naav lateren tijd burg veel wel een i zen, dat hij derzoek ge daarom m burgsche l meerde K nigh heeft v verdienstelij Sart over gische gese reeds in 18

Wat deze Calvin betr drie onders bezitten. D zelf te Str in 1540 of bezitten we drie uitgave Straatsburg die van 154 die Calvin weest; deze door Calvin woonlijk d omdat de dat ze met gegeven. H plaar bevin heeft haar Clement M Een nieuwe door den pr na Brully's Nederlanden kwam te st van Calvin Reuss heb in hun not liturgie v

Terwijl v beschrijft te Straatsbu 1551 uitgeg destijds pre lingen gemeen land. Deze een exempli ninger biblio schrijvers o haar groot l eigen liturgi stemd, ma eigen schep de Franche hebben opg heeft op de gewezen en niet anders liturgie van in zijn voort deze liturgie ting van d zoals hij d hij acht jaar gemeente ou liturgie had woord veran beriep hij z en Martyr, toefden en burg van n heid van n nu de oud sche liturgi zoo gezag Erichson z vinnische ou orduung, 18 noch dass i Liturgia Sac leiden Stras 1542 und 154

Is het dan gelijk gewor vormen van dezen te St blijkt, wann turgie met bij groote o tegelijk een enkomst tr in het zoogen deel van de